

Fyrmästare Axel Bergström och Ålandsexpeditionen i februari 1918

Björn Hagelin

Axel F. Bergströms liv vid tre fyrplatser berättades det om i Blänket 2012 nr 2 (Hagelin, B.). En betydelsefull episod utelämnades då, nämligen hans medverkan i förspelet till den svenska expeditionen till Åland i februari 1918. Den utspelades under 'det stora krigets' sista år, det krig som inleddes för drygt 100 år sedan. Denna sista svenska örlogsexpedition utomlands, och Axels betydelse för att den inleddes just då, är värd att påminna om.

Bakgrund

Kejsar(tsar)dömet i Ryssland föll och det kommunistiska bolsjevikpartiet tillträdde under 1917. Den nya ryska regeringen erkände den 2 januari 1918 Finlands självständighet och den 4 januari erkändes det fria Finland av Sverige. Självständigheten innebar inte att allt över en natt blev lugnt – i stället blev det inbördeskrig mellan å ena sidan den nya finska borgerliga regeringen och, å andra sidan, socialdemokrater tillsammans med rödgardister stödda av bolsjevikerna. Den lagliga finska (vita) regeringen störtades den 28 januari.

Efter Finlands självständighet blev de ryska styrkornas situation förvirrad. På Åland blev befolkningen orolig – många sympatiserade med den avsatta (vita) regeringen och frågan om Ålands statstillhörighet delade också befolkningen. Ryska trupper hade sedan 1914 stationerats på öarna och speciellt sedan 1916 befäst delar av dem trots Parisöverenskommelsen efter Krimkriget 1856 att Åland skulle vara demilitariserat. Alla officerare på Åland avsattes 1918 och den militära ledningen övertogs av Revolutionära verkställande kommittén. Gustavsson menar att det kaotiska läget ledde till kriminalitet och våldsdåd med allt från stölder i

stor omfattning till några dödsskjutningar och rena rånmord (Ålandsöarna - en säkerhetsrisk? 2012, s. 20).

Av fruktan för vad de ryska styrkorna skulle göra uppvaktade representanter för Ålandsrörelsen, som bildats redan i augusti 1917 (Finland fritt och Åland svenskt), Sverige med en begäran om hjälp och att öarna skulle införlivas med Sverige. Så blev det inte. Representanterna anlände till Stockholm den 28 januari, överlämnade en massunderskrift till kungen den 2 februari, och rönste under denna tid stor uppmärksamhet i media. Knappt två veckor senare framförde andra ålänningar en i media osynlig begäran om hjälp. Vi återkommer till denna begäran som var den direkta orsaken till att Isbrytare I – detta var vintertid – ångaren Runeberg samt pansarskeppet Thor den 14 februari anlöpte Åland för att hämta flyktingar.

Men Sveriges roll på Åland skulle bli större än så. Fartygen skulle inte, som planerat, komma att ta flyktingarna till Sverige och återkomma för att hämta flera. Nystadskåren, en av den vita regeringens skyddskårer, anlände till Åland och strider utbröt med ryska soldater och finska rödgardister. Det svenska uppdraget utvidgades till medling samt

bevakning av rysk materiel och egendom på Åland tills en uppgörelse nåtts.

Den 21 februari slöts ett fredsfördrag men läget var fortsatt instabilt. Mellan den 19 och 24 februari utökade Sverige successivt sin militära närvaro. Den vita regeringen hade tidigare anhållit om tysk hjälp som anlände till Åland den 5 mars och några dagar senare landstattes en jägarbataljon. Detta skapade en militär överlägsenhet, stridigheterna upphörde och freden återställdes. Vid mitten av mars var Åland fritt från militära styrkor, Sveriges inblandning upphörde, och öarnas fortsatta demilitarisering befästes under 1920-talet (historien beskrivs också i t.ex. Första världskriget i Sveriges arkiv, 2014; Ericson Wolke & Hårdstedt, 2009; Ullman, 1997).

Axel Bergströms roll

Den allvarliga militära och politiska situationen i Finland inklusive Åland var känd i Sverige. Efter att den finska regeringen avsatts skickade den svenska regeringen under februari och början av mars fartyg till finska fastlandet för att ta hem svenskar och andra utsatta personer. Tidningarna rapporterade mer eller mindre dagligen om vad som skedde även om det var svårt att veta vad som var sanning och vad som inte var det. Som exempel kan nämnas att Stockholms-Tidningen den 13 februari 1918 skrev *'Ingen hjälpepedition till Åland'*. Nästa dag var huvudartikeln *'En svensk Ålandsexpedition avgick kl. 12 i natt'*.

Mot bakgrund av medias bevakning och skrivelser kan det synas naturligt att Sverige ingrep för att ta hem folk från Åland. Gustavsson menar: *'Skriverierna (speciellt i anslutning till Ålandsrörelsens massunderskrift, förf. anm.) bidrog till att den svenska regeringen beslöt att ... sända en första hjälpkaktion till Åland'*

Axel Bergström med hustru Thora Carlberg (1859-1938). Han bär guldmedaljen av femte storleken för nit och redlighet i rikets tjänst som han erhöll i december 1915 då han var fyrmästare på Djurstens fyrplats, Gräsö. Foto: Privat ägo.

(Gustavsson, op cit. ss. 22, 23). Bidrog gjorde de säkert, på samma sätt som annan information i media, men den avgörande frågan som inte ställts och besvarats i källorna är: hur och från vem fick regering den information som ledde till ingripandet just den 14 februari? En viktig del av svaret är Axel Bergström.

Axel med hustru hade 1917 flyttat från Djurstens fyrplats till Svartklubben strax utanför Singö. Det var här som Axel kom att spela sin roll i det svensk-åländska dramat. Omständigheterna finns nedtecknade av centralfiguren från Åland (A. A. Eklund, 1935). Hans berättelse har här kompletterats med svenskt arkivmaterial.

Svartklubbens fyrplats, vykort

Första mötet

Söndagen den 10 februari anlände en segelbåt i svår dimma och drivis med åländska flyktingar från Eckerö via Signildskär till Singö. Den fördes av Eklund och bland flyktingarna fanns fem telegrafister som avvikit, med viktigt material, från sina tjänster i Mariehamn och en kurir från den nyligen tillsatte ledaren för den vita regeringens armé, Gustaf Mannerheim. Flyktingarna fördes nästa dag till Stockholm medan Eklund och hans kamrat A. Karlberg skulle återvända. Natten tillbringades hos Axel på Svartklubben *'vilken undfägnade oss på bästa sätt, trots att vi aldrig tidigare haft förbindelse med honom. Han var riktigt underhållande, spelade grammofon och sjöng för oss. Vi i vår tur berättade om förhållandena hos oss, om den hemska behandlingen, vi fick utstå, om orsaken till vår resa m.m.'* (Eklund, s. 16).

Nästa dag seglade Eklund och Karlberg tillbaka till Signildskär där de träffade dem som i början av februari uppvakttat den svenska konungen samt personer som ville ta sig till Sverige. Historier berättades om våldsdåd, mord

och bränder och frågan kom upp om att snarast be Sverige om hjälp. Eklund, som fått förtroende för Axel, föreslog att kontakta honom: *'Han står i kustbevakningens tjänst och har telefon öppen hela natten till kustbevakningschefen i Stockholm.'* (Eklund, s. 19).

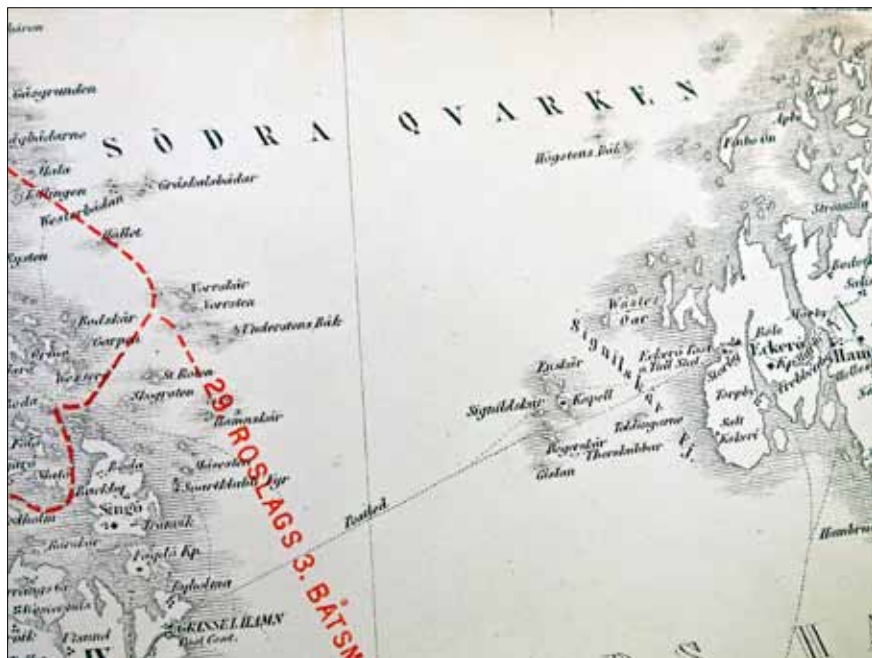
Andra mötet

På kvällen den 12 februari gav sig Eklund åter av mot Sverige med några ålänningar i en liten öppen motorbåt. Issituationen var svår och vinden stark men de anlände till Svartklubben under natten till den 13 februari. Eklund berättar vad som utspelade sig hos Axel och hans hustru:

'...fick där torra kläder. Därpå dukade de fram varm mat och dryck, och strax efter det jag satt mig till bords, kom fyrmästaren in från kontoret. Jag berättade då i detalj vad jag hört flyktingarna berätta om på Signildskär.

- Vi får nu be fyrmästaren ha godheten göra vad han kan för oss ålänningar, ty vi äro i den största nöd för ryssarna.

Fyrmästaren hörde länge på och yttrade sedan, att han ej hade med sådant att göra i tjänsten.

Karta öfver Svenska arméns Indelning och Förläggning utarbetad af Generalstaben 1879 (tryckt 1880). Beskuren. Närheten mellan Svartklubben och Signildskär framgår klart.

Jag fortsatte: men nu är det omkring 40 st. flyktingar på Signildskär utan nödig proviant.

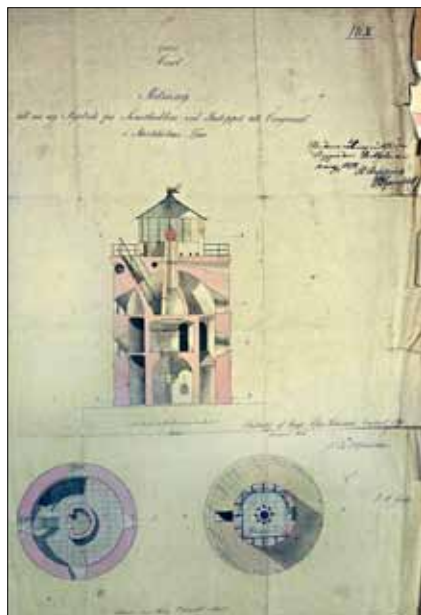
- Fyrmästaren ringde i alla fall upp kustbevakningen i Stockholm, vilken genast svarade.

Fyrmästaren sade då till Chefen: Till förlitlig person, som var här igår, har återigen kommit över från Åland i natt tillsammans med flera utsända. Om vi ha några fartyg lediga så måste vi sända hjälp åt flyktingarna på Signildskär och föra dem över till Sverige ty vi ha också egna medborgare där. Det har jag intet emot, svarade kustbevakningschefen men det går ej att ordna förrän i morgon, då regeringen sammanträder. Om fyrmästaren vill skriva en ordnad rapport om händelserna samt telefonera in den till mig klockan sju, så skall jag skriva av den och lämna in till

regeringen så att det blir första ärendet för dagen.' (op cit., ss. 23-26).

Snabba beslut

Axel blev således ur sin yrkesroll och agerade av medmänsklighet och ansvarskänsla. Enligt Eklund började Axel skriva sin rapport omkring kl. 05 på morgonen den 13 februari. Den skickades som överenskommet var till Kustbevakningschefen som ingick i tullbevakningen i Stockholm. Han var en person som kunde ta direkt och snabb kontakt med landets ledning. Ärendet blev en militär angelägenhet, skrevs in i Sjöförsvarsdepartementets diarium (Huvudarkiv, Diarium för 1918), och behandlades i konselj på slottet samma dag (Sjöförsvarsdepartementets huvudarkiv, Koncept). Begäran 'behagade Hans

Svartklubbens fyr, ritning

Maj:t Konungen i nåder gilla och bifalla', d.v.s. regeringen beviljade de nödvändiga anslagen för att en expedition skulle, enligt den ursprungliga målsättningen, '... avgå till Åland för avhämtande av de svenska undersåtar, och ålänningar vilka på grund av där rådande förhållanden önskade bliva överförda till Sverige.' (Sjöförsvarsdepartementets huvudarkiv, Konseljakter).

Under natten till den 14 februari, således inom ett dygn från att Eklund talat med Axel, utrustades fartyg vid Arholma. De gjorde ett stopp vid Svartklubben innan resan under förmiddagen den 14 februari fortsatte till Signildskär – Axel kunde således inte undgå att se att hans ingripande fått önskat resultat. Han var dock tveksam till om Isbrytare I skulle räcka för att ta expeditionen till Åland och det visade sig också svårt. Så småningom skickades fler fartyg, bl.a. Isbry-

tare II. Hela expeditionen kan följas i de hemliga 'gnisttelegram' som utväxlades mellan fartygscheferna och sjöministern (Sjöförsvarets kommandoexpedition, Hemliga arkivet).

Expeditionen kom överraskande för ryssarna, troligen även för de svenskar som läste om den i morgontidningen till vilka hörde riksdagens medlemmar. De skulle senare godkänna de utgifter som expeditionen fört med sig. Kanske kom det svenska ingripandet i sista stund ty en rysk telefonistsoldat sade: 'Det var skada att svenskarna kommo en dag för tidigt, eljest hade vi haft klart på Eckerö. Hade det dröjt ytterligare tre dagar, så hade vi haft klart på hela Åland.' (Eklund, s. 54).

Även om uttalandet kanske var en överdrift antyder det att situationen på Åland snabbt kunde ha komplicerats. Axels meddelande på morgonen den 13 februari, som låg till grund för regeringens beslut, har inte hittats och hans namn nämns inte i något av de dokument som återfunnits. Likväl är det Axel som avses med 'kustbevakningen vid Svartklubben' i Sjöförsvarsdepartementets samma år publicerade redogörelse för expeditionen och dess upplösning (Ålandsuppgörelsen, mars 1918). Att expeditionen p.g.a. omständigheterna fick ett mera omfattande fredsuppdrag kunde ingen veta den 13 februari men gör inte Eklunds, Axels och andras, inklusive den svenska regeringens, agerande mindre betydelsefullt.

Källor

Publicerat:

- Eklund, A. A., Berättelser och upplevelser på Åland under världskrigets sista dagar, 1935.
- Ericson Wolke, L. & Hårdstedt, M., Svenska sjölag, 2009.

- Första världskriget i Sveriges arkiv, Riksarkivets och Landsarkivens årsbok 2014.
- Gustavsson, K., Ålandsöarna - en säkerhetsrisk? 2012.
- Hagelin, B., I kustbandet, Blänket 2012 nr 2.
- Stockholms-Tidningen den 13 och 14 februari 1918.
- Ullman, M., Örlogshistoriska episoder, 1997 (<http://svjt.se/svjt/1998/544>).
- Ålandsuppgårelsen, Kungliga Sjöfartsdepartementet, mars 1918.

Opublicerat, Riksarkivet:

- Lotsstyrelsen, serie JIIab, vol. 2 (ritningar från fyrplatser).
- Sjöförsvarsdepartementet, Huvudarkiv, Diarium för 1918, serie CIa, vol. 79.

- Sjöförsvarsdepartementets huvudarkiv, Konzept, serie BII, vol. 190, diarie-nummer 443 1/2 (andra bunten).
- Sjöförsvarsdepartementet, Huvudarkiv, Konseljakter, serie EI, vol. 674, 13 februari 1918.
- Sjöförsvarsdepartementet, Konselj-ärenden angående expedition till Åland, 1918-02-13, ärendenummer 1, diarie-nummer 443 1/2.

Opublicerat, Krigsarkivet:

- Sjöförsvarets kommandoexpedition, Hemliga arkivet, serie FIa, Handlingar rörande Åland 1918, vol. 2, Numrerade telegram (s.k. Gnisttelegram) från/till Ålandsexpeditionen.